

MAK'UNKUMANTA PAPA MUJUTA URQHUYTA YACHANA

Kay llank'ayqa Centro de Educación Alternativa (CEA) "Suma Sartawi" ukhupi ruwakurqa, paykuna

parlanarikuspa t'ukurirqanku imaynamanta nativa mujukunapta kallpanta, misk'i kayninta kallpachasunman, "mujuqa sayk'usqaña" nirqanku. May chhika laya muju karqa, kunan pisillaña. Jinallataq runapis muju apaykachay yachasqanta qunqapuchkan, jina kaptinqa manaña wisapaq mikhuna kanqachu, nirqanku.

Chantá pisimanta pisi jawamanta tukuy laya mujukuna "mejoradas"

Papa mujuq kallpanta sinchichanapaq, unquykunamanta ima jark'anapaq

nisqa junt'aykamuchkan, chayri runata qhillaman tukuchichkan, jawa muju rantiyllamanña richkan, jinallataq químicos,

janpis, fertilizantes, p'anpaykamuchkawanchik, ajinapi jallp'as t'aqrayapuchkan, puquypis pisiyapuchkan.

Kay llakiy ruwaykunata qhawaspataq, comunarioswan papa nativa mujuq kallpanta sinchinapaq, kay ruwaykunata ruwarirqanku, nativa papa mujuta mirachinanapaq, ajinamantataq sumaqta papata wisapaqraq puquchinanapaq.

ATISUNMANCHU MAK'UNKUMANTA PAPA MUJUTA URQHUYTA? ATINCHIK... ñawirina.

1 Mak'unkuta imaynata pallana

Mak'unkuta pallanapaqqa, qhawarinaraq tiyan, mayqintaq sumaq yura kachkan, aswan jatun, ni ima unquyniyuk, mayqin yurataq aswan achka papa puqunqa, mayqintaq sumaqta t'ikanqa, mayqintaq chirita awantanqa, mayqinmantaq unquy mana yaykuchkanchu. Kay mak'unqu ukhupitaq papa muju waqaychakuchkan. Chayraykutaq papa tarpusqata p'utumusqanmantapacha sumaqta qhawarina. Mak'unkuta pallanapaqqa, qhawarikunallataq q'illituña kananta, as t'uqra, yuraqyarisaqta, chaykuna pallana.

Papa t'ikataq **MAK'UNKUMAN** tukun.

Papa tarpuypiqa, yuran wiñan **PAPA T'IKAN...**

2 Mak'unkuta pallaytawan, imata ruwana

Mak'unkuta pallaytawanqa uk bañadorman tantana, chaypitaq uk semanata, iskay semanata jina puqunan tiyan.

Chaymantaraq t'aqanchis mujutaqa, ajina puqusqaqa llanp'itu kanan tiyan, as k'arku q'apayniyuqtaq, aqha jina.

3 Mak'unkuta ch'uñuta jina q'allpina

Bañadorpi puqusqa, k'arku mak'unkuta q'allpina t'uqyaranankama.

Chaymantaqa qhaqurpana, mujitu qaranmanta t'aqakunankama.

4 Qaranta mujitumanta t'aqana

Chaymanta yakuwan mayllaña t'aqanapaq mujuta qaranmanta.

Coladeraman jich'ana, q'umir llullu mak'unkusta coladerallapi qhipachina.

Coladeraman achka yakuwan kinuwata jina mayllana.

5 Qaran ukpi, mujun waqpi

Coladerapiqa mak'unquq q'upallan qhipakunan tiyan.

Bañadorpitaq mak'unquq mujullan qhipanan tiyan.

ÑAWPA TATASNINCHIKQA WARANQA MAY CHHIKA LAYA PAPA MUJUTA SAQIWARQANCHIK. YACHASQAMAN BOLIVIA SUYUPI UK 1.700 LAYA PAPA UNAY KAPUWARQANCHIK.

6

Chaymanta kinuwata jina qhaquna

Mujullataña sumaqta mayllana. imaynatachá kinuwata qhaqunchik kikinta makiwan qhaquna chay llawsan llusqinankama. Watiq mayllana, watiq qhaquna, ajinata llimphitu kanankama mayllanallapuni.

7

Qhaquytawan kinuwata jina aytina

Achkha yakuwan kinuwata jina mayllana, chaypiqa ch'usu mujuqa tuytumunqa, sumaq mujutaq qhipakunqa, ch'usu mujutaqa yakuwan khuchka jich'apuna, chay puqusqa mujullata qhipachina.

8

Mujitutaqa ch'akichina

Mujitu sumaq llinphituña kaptin, uk algodón trapituman churaytawan ch'irwana, ch'aki kanankama. Chaymanta kay mak'unku mujutaqa iskay semanata jina llanthullapi ch'akichina, sumaqta qhawaspá mana ni juk'ucha, ni wallpas, ni quwi mikhukapunankupaq.

9

Imaynata mak'unku mujuta jallch'ana?

Atinchik jallch'ayta vidrio, plástico, t'uru p'uñituspi, papel laqhipi. Sumaq mat'ita tapaykuna chaylla.

Mak'unku mujitutaqa laqhitapi, ch'aki chiqapi uk tawa, phichqa killata jina jallch'ana. Atikun uk phichqa, suqta watata jallch'akuyta. Juk'uchamanta, juq'umanta ima qhawanapuni.

Ni jayk'aq mak'unku mujutaqa naylon bolsapi jallach'anachu, atinaman q'itayayta.

Ama qunqaychikchu MAK'UNKUTA PALLANAPAQ, KAYTA YACHARINA

Kay mak'unikumanta muju urqhuywanqa, tukuy laya papa kapuwarqanchik chayta tarikapusun. Chaypaqtaq sumachaq, puqusqa mak'unkusta chikllana. Mak'unkuta pallasnapaqqa qhawarina sumaq yura kananta.

Chaypaqri, sumaq papa yurasta t'aqanaña, imitawanpis sut'inchana, atinchik sumachaq yurasta puka q'aytuwan wataykuspa t'aqanaña. Mak'unku pallana tiempo chayamuptin, chaytakunata pallasnapaq.

"Abono químico jallp'asta ancha t'aqrayachichkan"

Cándido Pastor: "Ñawpa papas manaña productota qunñachu, jallp'a ancha saqsasqaña abonowan químicowan, abono químicoqa mejoran jallp'ata puqunankamalla, chaymanta jallp'asta t'aqrayachichkan, mana wanu jinachu jallp'ata mejoran, mana all inchu kay abono".

"Jallp'ata kallpachanapaq kayta ruwana"

"Jallp'ata kallpachanapaq, q'umir q'upata tantaspá abonota ruwanchik, chayta jallp'aman kutiykuchipuna, chaywan iskay watata awantan, wanumanta niy aswan pisipuni, oveja wanu, waka wanuwán chhapusqa aswan sumaq, sumaqta puquchin, nuqa ajinata ruwani, ni trigoman, ni saraman abonota churayta yachanichu, wanuta jallp'aman qhallirpani, chayta llank'arpani.

"Mak'unikumanta watiq tukuy laya mujuta tarikapun"

"Kay camposta qhawarini, tukuy ima llakiy, kunitan uk, iskay laya papallata tarpuchkayku. Tarpuna jallp'a t'aqralla, venenasqa jina, manaña q'aylankus, khuritus, p'isqukuna kanchu. Manaña kanchu ñawpata jina achka laya papa. Papapis manaña ñawpata jina misk'ichu, as jayaraw.

Nuqanchik watan watan tarpullanchik, mujuta sayk'uchinchik ni samachinchikchu, nitaq kallapachanchikchu.

Yachayninchikwan atisunman papa mujuta kallpachayta, mana unqunanpaq, mak'unkuwantaq tukuy laya papasninchikta watiq tarikapusun".